

Kisebb közlemények.

Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához.*)

Rendszeresebben foglalkozva a magyar nyelv régi, honfoglalás előtti török elemeivel, munka közben gyakran tapasztaltam, hogy azon újabb egybevetések közül, a melyeket ezideig elfogadhatóknak vagy legalább lehetségeseknek tartottam (talán velem együtt mások is), igen sok, szinte azt merném mondani, a legtöbb nem állja meg a kritika tűzpróbáját. E rostalgatás egyik eredménye az alább közölt sorozat, a mely persze a sok közül csak néhány szóval foglalkozik, leginkább azokkal az esetekkel, a hol fölfogásomat megokolhattam a nélkül, hogy török jövevényszavaink hangtanának részletes fejtegetésébe kellett volna bocsátkoznom, a mire egyebütt úgy is lesz alkalmam.

3. **Bálvány.** E szóról eddig — ha BUDENZ származtatását (< zürj. *bölbán, böban, bolban* «götze, standbild; klotz, leisten; dummkopf», Ethn. 8 : 117. kk.) figyelmen kívül hagyjuk — annyit tudtunk, hogy alakilag és jelentésileg pontosan egyező másai az összes szláv nyelvekben el vannak terjedve. Az átvevő fél csak a magyar lehetett, bár másrészt igaz, hogy e szó a szlávsnak is aligha eredeti tulajdona.

MUNKÁCSI az Ethn. 7 : 227. lapján új magyarázatot kísért meg. Utal az ó-tör. *balbal* «gedenkstein» szóra, a mely szerinte «mind a zürjén, mind a szláv-magyar bálvány-féle szavak közös forrása».

Első pillanatra talán elfogadhatónak látszik e föltevés, de ha kissé jobban szemügyre vesszük, hamar kitévnik, hogy milyen ingatag talajon épült. Hiszen az a *balbal* szó, a melyre M. hivatkozik, egyike az ó-török fölíratok legrejtelmesebb szavainak; maga is ugyancsak rászorulna a magyarázatra, nemhogy másokat magyarázna.

*) L. 267. 1.

Mindenekelőtt, a mi e szó hangalakját illeti, nem szabad felednünk, hogy a **balbal* olvasat csak feltevés. A feliratok csak *blbl*-t adnak, vokális-jelek nélkül. RADLOFF megjegyzi: «dieses sich öfter wiederholende wort wage ich nicht mit vocalzeichen zu versehen . . . da kein vocal hinter dem ersten *b* steht, könnte man *balbal*, *balbıl*, *balabal*, *balıbal*, oder *balabıl* lesen. am wahrscheinlichsten ist aber die lesung *balbal*» (Die alttürkischen inschriften d. Mongolei. Dritte lieferung. p. 234). Így nyilatkozik THOMSEN is: «le mot *blbl* semble inconnu dans toutes les langues apparentées, et l'on n'est sûr ni de sa vocalisation, ni de sa signification» (Inscriptions de l'Orkhon, p. 148).

Nem sokkal biztosabb a jelentése sem. RADLOFF, az idevágó helyeket összevetve arra az eredményre jutott, hogy a *blbl* «kann also nur die steinpfeiler bedeuten, die zu ehren der bei der leichenfeier fungirenden trauermarschälle vor dem grabe aufgestellt werden» (Die alttürk. inschr. 235. l.). Elfogadja ezt a conjecturát THOMSEN is (i. m. p. 221), de csak mint valószínű feltevést; a többi török nyelvben e szó ismeretlen, s így jelentését teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet. Csak egy példát idézek — *Kül-tegin* herczeg emlékééről — hogy a szöveg értelmezése. éppen a *blbl* szó miatt, mennyire ingadozó: «. . . *akajım kaganıka başıaju Baz-kaganıy blbl tikmiş*». RADLOFF első fordítása szerint: «meinem vater, dem Chane, von ihm anfangend bis zum Baz Chan fiel die (trauernachricht) zu» (Die altt. inschr. 1: 24). THOMSEN szerint: «En tête (du cortège) de mon père le kagan on fit mener le deuil (= *blbl tik*-) à Baz-kagan» (i. m. p. 102). RADLOFF második értelmezése szerint: «. . . hat für meinen vater, den Chan, anfangend den Bazkagan als (*blbl*) aufgestellt».

Említettem már, hogy *blbl* csak a feliratokon fordul elő, a törökségben ismeretlen; RADLOFF kétségtelennek tartja, hogy nem is török szó, s WASSILJEW-vel együtt kínai eredetűnek magyarázza (vö. kínai *bai-bai* «ein grabstein, der zur ehrfurchtsbezeugung jemens aufgestellt ist»), hogy mennyi joggal, nem tudom megítélni.

MELICH (Szláv jövevényszavaink 2: 227.), a ki — talán túlságos aggályoskodásból — a m. *bálcány* szláv eredetét kétségesnek tartja, inkább MUNKÁCSI magyarázata felé hajlik. Pedig a *balbal* > *bálcány* származtatás egyelőre még feltevésnek is merész.

4. **Bodza.** Alakváltozatai a régiségben és a népnyelvben: *boz* NySz. OklSz. *boc*-(*fa*) MTsz. | *boza* OklSz. | *bozja* OklSz. *bojza* MTsz. | *bozza* OklSz. NySz. MTsz. | *borza* OklSz. NySz. *borza*, *barza* MTsz. | *bozda* MTsz. | *borzag*, *borzang*, *borzeg*, *borzing* MTsz.

Az oklevelek korában — az OklSz. tanúsága szerint — leggyakoribb a *boz* alak, vö. még *Boz*, helység a Fertő mellett (németül: *Holling*) s Nyr. 2 : 201.

Szláv jövevényszónak magyarázta már LESCHKA (El.) s utána MIKLOSICH (Slav. El. Nyr. 11 : 117, EtWb. 26.), a következő alakokra hivatkozva: bulg. *бъз* | újszl. *bez*, *bezg* | szb. *baz*, *bazag* | cs. lengy. *bez*, *bzu* | szorb *boz*, *bez*, *baz* | or. *bozъ*, *buzina* | litv. *bezas* stb. «hollunder».

MUNKÁCSI a Nyr. 13 : 258. lapján új magyarázatot kísért meg. Ide iktatom egész terjedelmében :

«t. *borzag*, *borzang*, földi bodza (palóc szó, Tjsz.), *borza*, *bozza* (székely szó, Tjsz.), *bodza* — kel. tör. *borsuk* (*aracı*) tiszafa (BUDAGOV 1 : 276.). A bodza nem származhatott a magyarban a teljesebb *borzag* alakból, miért is itt két külön török dialektusból vett kölcsönszót kell látnunk, úgy hogy pl. a *borzá*-t — több más analog jelenségből ítelve, — valamely csuvasféle nyelvjárásból, a *borzag*-ot máshonnan valónak kell tartanunk....». Elfogadja ezt az egyeztetést SZARVAS (Nyr. 14 : 77.) s maga MUNKÁCSI is idézi (NyK. 20 : 471.) annak a bizonyítására, hogy «a régi török magyar műszók között.... alakilag egybevágó adatok.... egymáshoz közelálló vagy némileg hasonló fajokat jelölnek». Az Ethn. 7 : 28. lapján még tovább megy, s már a fennebb idézett szláv alakokat is a törökségből származtatja. «A megfelelő török alapszót tükrözi — írja — a keleti török *borsuk* «tiszafa», melyet kétféle alakban vettek át úgy a magyar, mint a szláv nyelvek».

Nem is említve, hogy «bodza» és «tiszafa» utóvégre még sem mindegy, s hogy a m. *borzag* alakot a tör. *borsuk* sem magyarázza meg. föltűnő, hogy ezt a fontos szót, a mely a magyaron kívül valamennyi szláv nyelvben is elterjedt, éppen csak egy török nyelvből ismerjük. BUDAGOV szótára, a melyre MUNKÁCSI is hivatkozik, megoldja e rejtélyt. Az I. kötet 276. lapján ezt olvassuk :

«*myr.* بوزصوق, بوزصوق, *am.* بوزصوق *барцевъ*; *بورصوق* اغاجي *mucosoe depevo.*»

Ebből én a legjobb akarattal sem tudok egyebet kiolvasni, mint hogy törökül a *borz* (dachs) *borsuk*, altaji tatárul *porsuk*; *borsuk aracı* (tehát *borz-fa*!) pedig tiszafa (*taxus baccata*). Sapiénti sat!

Hogy *bodza* szavunk lehet-e szláv jövevényszó, azt szlavistáink döntsék el; a *borzag* ~ *borsuk* egyeztetést pedig ad acta tehetjük.

5. **Görvély.** MUNKÁCSI ezt írja róla: «A magy. körtvély, körte szóval azonos hangalaki fejlődést mutat a *görvély*, *görvény* szó, melynek jelentése «összvegyült keménység a bőr alatt, többnyire a nyak körül» (Kisd. Szót.), skrofula, de eredetileg, mint a szatmárvidéki *göre* szó bizonyítja, «vízi borjú» (Tjsz.), azaz «vízi gyík». Ennek megfelel a keleti altaji nyelvekben: mong. *gürbel* eidechse | burj. *gulmer*, *gurbil*, *gulber* id. | kirk. *külbreü* tyúkszem МОЗОЛЬ, BUDAG. 2:160. | kaz. *göbörle baka* teknős béka || vö. votj. *kwamıl*, *kwalım* «kagylósiga» (NyK. 21:122).

Az Ethn. 4:296. lapján e furcsa sorozatból elmarad a kaz. *göbörle baka*, s hozzájön új egyező adatként: csag. *kurmak*, *kurbaga* «béka».

A mi e legutóbbi adatot illeti («frosch» RADL. 2:762, 961, de «schildkröte» 2:918.), második tagja kétségkívül *baka* «béka». A jelzői előtag értelme homályos ugyan, de ebből nem következik, hogy bármilyen jelentésű és alakú szóval összevethetjük.

A kaz. *göbörle baka* (BÁL. OSTR., *göbörle b.* VOSKR. 359.) párját BUDAGOV is említi a *küpür* «híd» cikkben: tör. *بغچه كوپرلی* *çepenaxa*, tehát szerinte e kifejezés értelme «hidas béka», a mi egészen tetszetős magyarázat.

A kirk. *külbreü* végre RADLOFF szerint: *küldröü* «die schwiele, harte haut, hühnerauge» (2:1478.) s világosan kitetsző alapszavát tünteti föl kaz. *küldrö*-«sich als schwiele bilden, hart werden (von der haut), entstehen (vom hühneraugen)» (i. h.).

A m. *görvély*-lyel egyeztetett szavak közül maradna még a mong. *gürbel* «gyík» — mert hiszen a votj. *kwalım* «kagyló»-ról komolyan beszélni alig érdemes.

MUNKÁCSI abból indul ki, hogy a *görvély* «scrophula» jelentése másodlagos fejlemény, s eredeti jelentése «gyík» volt (vö. *torok-gyík*, *zsába* tkp. «béka» stb.). Hivatkozik a régi Tsz. *göre* «vízi-borjú» adatára, csak hogy ez világos sajtóhiba *göte* helyett vö. MTsz. 1:720.

A *görvény* — eddigi tudásunk szerint — SZD.-ban fordul elő először. Belőle idézi SL, KRESZN. és KASSAI (4:320.). De már KASSAI a jegyzetben hozzáteszi — s ez új adat — hogy «*görvély* v. *görvény* Eger körül annyi mint vastag hangon *Golyva* . . .»; SIMAI. 219. l.: *görvény* tuber (guga).

E mellett már KASSAI említi i. h., hogy *görvély-fü* *Scrophularia nodosa*. MÁRTONNAI is: *knotenwurz*, *braunwurz* *görvény-fü* (sic!) 1803. Orvosi műszónak BUGÁT foglalta le 1833-ban.

Ezen adatokból úgy látszik, hogy ha e szó etymonját keressük, inkább az általánosabb «tumor nodus» jelentésből kell kiindulnunk. De a *gürbel* > *görvély* egybevetés alakilag sem ki-elégítő: az *rb* > *rv* változásra török jövevényszavaink nem nyújtanak analógiát.

MUNKÁCSI nem említi, hogy már DANKOVSKY megkísértette e szó magyarázatát (átvette CzF. is): «*görvény (körvény* illyr. *kroveny* russ.) *tuberculum sanguineum circa collum animalium . . . Etymon est illyr. körv, sanguis.*» p. 387. Persze mind a két adatot D. formálta a magyar szó képeré. A szótárak nem ismerik.

6. **Göte:** gyék szabású állat SzD. *Lacerta palustris* SI. KR. CzF. vizi borjú, triton *cristatus* MTsz.

MUNKÁCSI szerint török jövevényszó (NyK. 21:116.), megfelelői: «tat. *kältä*, k. *žilan* gyík (BÁL. ящерица BUDAG. 2:134.) | csuv. *kalda* id.» A «Magyar népies halászat műnyelve» című cikkében (Ethn. 4:183.) a fentebbi adatokhoz még hozzácsatolja a következőket: «mong. *keltege* «karausche» | tunguz-mandsü *kältäge*».

E magyarázat legfőbb nehézsége az, hogy «gyík» jelentésű *kältä* szó egyáltalában nincsen a törökségben. A kazáni tatár adatok — erre a nyelvre hivatkozik M. is — a következők: *kelte* или *kelte kisäk*, *kelte žilan* ящерица BUDAG. 2:134. *kältä*: k. *žilan* gyík BÁL. 48. *kältä žilan* id. OSTR. 144. VOSKR. 370. RADL. 2:1121. Az összes szótárak egybehangzó tanúsága szerint tehát a gyík kazáni tatár neve *kältä žilan* s csak kihagyással *kältä* is (= csuv. *kalda*). A második tag, *žilan* = kígyó. Hogy az első szó mit jelent, arra is könnyű megfelelni; jelentése «rövid, suta». Megfelelői: kirg. *kkirg.* *keltä* kurz, ein kurzes gewehr R. 2:1121. | csag. *kelte* kurz, niederen wuchses, VAMB. Stud. 327, KÚN. 126, valószínűleg perzsa jövevények, vö. perzsa *kelte* unvollständig, verstutzt, verkürzt, verstummelt, stutzschwanz;

kelte kisek eine kleine eidechse ZENK. 757. كَلَّةٌ deficiens, mancus, parvus, vilis, incongruus, inordinatus. 2. mutilum, truncatum cauda animal, 3. non bene pronuntians, indisertus, infacundus, 4. baculus brevis crassior, 5. annis et viribus defecta bestia vel fera (VULLERS 2:865—6.). A kaz. *kältä žilan* tehát szószerint «suta kígyó», «kurta kígyó». Hogy a «kárász»(!) jelentésű mong. *keltege* stb. nem tartozhatik ide, azt ezek után fölösleges említeni is.

7. **Hinta és hilinta.** MUNKÁCSI mind a két szót török jövevénynek tartja. Az utóbbi megfelelői szerinte: csuv. *jalandžā* | alt. *kalayda* | bar. leb. *kalayna*- hintázni. az utóbbié: csuv. *kundā*, *kundāk* «hintabölcső» (NyK. 21:118, 32:391; — vö. csuv. Buj. *kundā* | Mkar. *komdā* | Kurm. *komdāk* лукошко ASM. 51, 368. *konda*, *kondyk* лукошко, дѣтское ложе, колыбель ZOL. 36. ~ tob. *kumta* schächtelchen | kojb. leb. *komda* | alt. *komda*, *komdy*

kasten, sarg WICHM. Lehnw. 76, PAASONEN NyK. 32:264. Alaklag és jelentésileg a *kondák* alakhoz talán még közelebb áll oszm. kirg. *kundak wiege* RADL. 2:914.).

Főlöszlegesen e távoleső s hangtanilag is lehetetlen magyarázathoz folyamodnunk, mikor a *hinta* rokonsága a magyar nyelven belül is egészen világos. Már SIMONYI utalt arra (Elvonás, 18, 32.), hogy a *hintó* (a népnyelvben és a régiségben «hinta» is) igenév **hintani* igére utal, ebből a frequ. *hintál*, s ebből elvonással *hinta*. A *himbál* vagy alakvegyülés útján keletkezett a *hintál* + *lóbál*-ból, vagy olyan viszonyban van a **hintani* igével, mint *rombol* a *ront*-tal. SIMONYI (i. h.) az előbbi tanítja.

A mi másodszer a *híntá*-t illeti, nagy kérdés, hogy nem *hirinta*-e az eredetibb alak; a MTsz. tíz *r*-es alakkal szemben csak három helyről idéz *l*-es alakot, s a czimzót is *r*-rel adja: *hirintó*, *hirintóka*, *hirintózik*, *hirinkózik*, *hirinta*. Külömben azt hiszem, ez is azon szavak közé tartozik, a melyek a gyermeknyelvből kerültek bele vidékenként a felnőttek beszédébe (erre mutat az idetartozó szavak rendkívül változatos alakja: *hintál*, *hincál*, *hindógál*, *hindsál*, *himzsá*, *hingáro*z, *hinnáz*, *hintózik*, *hirintózik* stb. MTsz.); eredetüket nem tudjuk, de nem is szabad keresnünk.

8. **Ívik:** «érik, puhul, levesedik; elérik (gyümölcs, különösen vad gyümölcs); megporhanyul (trágya)» MTsz. MUNKÁCSI a következő török szavakkal veti egybe: csag. tar. *ibi*- «weich werden» NyK. 32:398.

Az idézett török szavak rokonságát már a NyK. 35:270. l. kimutattam:

csag. tar. *ibi*- weich werden RADL. 1:1569. | alt. leb. *jibi*-nass werden, im wasser weich werden, aufweichen; *jibit*-trans. | tel. *dibi*-, *dibit*- id. RADL. 3:531—32. | alt. bar. *jibü* | tel. *dibik* | leb. *jibiy* nass, feucht | kaz. *jeb*- BÁL., *zebe*- OSTR. Voskr. 271. | bask. *jebe*- едълатся влажнымъ Катар. 96. | csuvBuj. *јавз* | Mkar. *јаџă* мокрый Азм. 11, 357. | mong. *debte*- être trempé, mouillé | burj. *deptänäm* einweichen, anfeuchten CASTR. 153. | tungMan. Ur. *deptöm* id.

A török ige első jelentése tehát «nass werden» s csak másodsorban «weich werden». A MUNKÁCSI idézte csag. és tar. *ibi*- szókezdő vokális csak későbbi fejlemény. köztör. *jibi*- után pedig a magyarban nem *iv*-iket, hanem **gyép*-, **gyöp*-öt várnánk.

9. **Karvaly és herjő.** Az ÁKE.-ben e két szóra vonatkozólag ezt olvassuk:

«Némi alaki változással jelentkeznek: török *kirgi*, *kirgu* «falco apivorus»... | kirg. *kirgai* «name eines raubvogels», melyekhez, mint törökből való átvételek csatlakoznak: lát *zirg'u*... , magy. *herjő*, *herjőka*, *hirjőka* «héja-féle madár». Egybevetve ezekkel az ószl. *kragulj*, bolg. *karguj*... «sperber» madárnevet, egy kiveszett régi török **kargul* (**kargaul*: vö. tör. *torğul* «falke», tat. *kirkaul* «fasan. perlhuhn», mong. *çorçoul* id.) alakra következtethetünk, mely a magy. *karvaly*... szóban is mutatkozik.» (ÁKE. 352—3.)

A «harkály» czikkből meg (ÁKE. 330, NyK. 21:117, SZILASI, Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez 18. l.) megtudjuk, hogy idetartoznak még a következő madárnevek is: tunguz *horōki*, *orōki* «auerhahn», *hiruki* «eine art haselhuhn» | csagat. *karkara* «ein dem kranich ähnlicher vogel».

Kissé pontosabb utánjárás ebben az esetben is könnyen meggyőzhet arról, hogy a felsorolt madárnevek nem mind tartoznak együvé.

Világosan megkülönböztethető etymologiai csoportok:

1. bask. *kur* nyiri fajd KSz. 5:255. *kor* теребевъ: *bud kor* терепка, *kara kor* теребевъ КАТАР. 147. | kirg. *kur* die feldhühner: das auerhuhn, birkhuhn, und rebhuhn RADL. 2:918, BUDAG 2:73. || mong. *chorr* | burj. *gorr* | kalm. *churr* Tetrao urogallus PALL. SCHM. 172. mong. *çoru* la poule des bois Kow. теребевка GOLST. 150. SCHM. 170. *chorò* Tetrao tatrix PALL. | burj. *çura* auerhahn, *çuru* birkhenne CASTR. 127. || tungMan. Ur. *horokī*, *orokī* auerhahn CASTR. 83. | Uds. *horoki*, *oroki* | ALTUNG. *çoroki* CASTR. 120. | Wilui *horoki* МААК | Oroč. *horoki* auerhahn, *hurki* auerhenne; *çooki* теребевъ LEON. 130. GRUBE 40. | gold. *çárrake* auerhahn GRUBE 40. | mandzsu *çorki* name eines vogels GAB. 103. — Talán idetartozik még tungKond. *çorogó* sammelplatz der auerhähne CZEK. 377. A mandzsu és tunguz alakok *-ki* végzetére vö. CZEK. p. 243.

2. oszm. *kirkawul* RADL. 2:747. | csag. *kirçawul*, *kirkaul* fáczán RADL. 2:750, 864, perlhuhn, VÁMB. Stud. 322. | tat. *kirkaul* BUDAG. 2:102. || mong. *çoraçul*, *çorçoul* fáczán SCHM. 204—5, *çorçoultai* назв птицы изъ рода куроногъ GOLST. 2:189. mong. *gorgol* | kalm. *gurgul* Phasianus colchicus PALL. (MUNKÁCSINÁL ÁKE. 330. és SZILASINÁL i. m. 18. l. hibásan *çorçoul ç-* szókezdővel).

3. oszm. *kirkav* Accipiter nisus RADL. 2:747. *kirçai* eine habichtart, ibid. 2:750. | csag. *kirgi*, *kirgu* Falco apivorus BUDAG. 2:50. KÚN. 130. | kaz. kirg. tel. karaim. *kirçai* habicht, sperber RADL. 2:750. | sag. *kirçajak* Falco apivorus RADL. 2:750. || kalm. *kirgu* Accipiter nisus PALL. Talán még ide való csag. *karagu* épervier ZENK. 696.

4. csag. *karkara* eine art grossbefiederter kraniche mit schopf KÚN. 122, BUDAG. 2 : 50. der specht(?) VÁMB. Stud. 315. | kirg. *kirkir*. *karkara* eine reiherart RADL. 2 : 190. | tel. *karkira* цапля VERB. 476. | oszm. *kirkira* der reiher RADL. 2 : 748. || mong. *γarγar* назв. птицы, похожей на журавля, пепельнаго цвѣта, сильно кричащей при летаніи; *daru* alakú madár, hamuszürke, röpülés közben erősen rikoltoz, GOLST. 2 : 104.

5. *turgul* ein kleiner schwarzer falke, VÁMB. Stud. 261. csag. *toyrul* eine art jagdvoegel RADL. 3 : 1167; *türul* nagyobb fajta sólyom vagy sas (a Lehese-i-Oszmāni-ból idézi THURY, Turul IV : 125.) | oszm. *turri* ein adler mit ausgebreiteten flügeln. RADL. 3 : 1433. Ugyanezt a szót M. egy más helyen (Éthn. 6 : 452.) a m. *turul* rokonai között sorolja föl.

Ha így az össze nem tartozó adatokat szétválasztjuk, a tör. *kargul* > m. *karvaly* merész föltevése magától megdől.

A mi a «karvaly» jelentésű *kirgi* stb.-vel egyeztetett *herjó*-t illeti, nem szabad felednünk, hogy az összes források «rebhuhn, feldhuhn, tetrao europæus»-nak értelmezik; így SZIKSZAI FABR. *herio* — pernix (MELICH kiad. 44. l. A Szójegyzékben tévedésből a *hernyó* czímszó alatt.), MA. pernix, perdix, PPB., OklSz., KRESZN.. Zsebsz., CzF. Ennyi tanúval szemben csupán KASSAI állítja, hogy Szabolcsmegyében *hérjóka* = «héja» (Szökönyv, 2 : 407.). KASSAI adatát a MTsz. is megkérdőjelezi. Annyi bizonyos, hogy eredete kutatásakor éppen ebből az egy adatból indulni ki merész dolog.

10. **Katáng.** Alakváltozatai: *katang* NySz., MTsz. *katáng* «solsequium, intubus, cichorium».

Török jövevényszónak magyarázta MUNKÁCSI NyK. 18 : 116. lapján. A kérdéses hely a következő:

«. . . kirg. *kau* altes, verdorrttes gras, *kaudak*, *kaulak* avarfű BUDAG. 2 : 29; csuvas *katan* ‚csalán‘ ebben: *k-pir* nesselstuch — magy. *katáng* cichorie, wegwarte.»

Elfogadta ezt az egyeztetést KÚNOS is (Nyr. 13 : 370.), pedig a hány sor, annyi tévedés. A kirg. *kau* nem tartozhatik össze a csuvas *katan*-nal, s a magyar *katáng*-nak sincs köze sem az egyikhez, sem a másikhoz.

A kirg. *kau* megfelelői: krim. kűm. *kaudan* dűrres gras, ein mit trockenem grase bedecktes land RADL. 2 : 53. | mi. *kaudan* PAASONEN, NyK. 32 : 263. | tob. *kaudak*, *kaulak* trocken, vorjähriges gras BUDAG. 2 : 29, RADL. 2 : 53.

RADLOFF egynek veszi a tur. kűr. bar. *kau* «feuerschwamm, zunder» szavakkal, a melynek megfelelői a törökségben: sor. sag. *kabā* | kojb. *kabū* | sag. *kabō* | oszm. *kav* | csag. *kov* | soj.

кач | kún kou | kaz. *kju* | jak. *kia* | alt. tel. kurg. sart. *kū* «feuerschwamm, zunder» R. 2 : 434, 455, 448, 462, 663, 70, 71, 507, 883, Voskr. 333, Böhtl. 60, Verb. 146. | abak. *ko труть*; *ko ot сухая трава*. Verb. 137. Ha e két szó azonosságát nem tartjuk is teljesen kétségtelennek, bár VERBICKIJ utóbbi adata RADLOFF mellett bizonyít, annyi valószínű, hogy az *au* hangsoport mind a két esetben hasonló előzményekre, köztör. **ab-ra* megy vissza (vö. GRÖNBECH, Forstudier 56. §. kk.), a magyar szó első tagjában tehát minden inkább lehetne, csak rövid *a* nem.

Még furcsább a következő adat: «csuvas *katan* ,csalán' ebben: *k. pir* nesseltech.» ZOŁOŃN. szótárában, a honnan MUNKÁCSI adatát vette, ezt olvassuk:

«*катан пирь*: кисея и др. неплотных материй» 33. l., vagyis «*katan pir*: csalánszövet és más ritkás kelme». Igaz, hogy a szótárak az or. *кисея* szót a «nesseltuch» szóval is fordítják, az is igaz, hogy a csuv. *pir* = «tuch», de ebből még nem következik, hogy *katan* = «csalán», a mint hogy nem is az. Igazi rokonai: kaz. *kitän* das linnen, leinwand R. 2 : 1375. | alt. tel. *kädän* der flachs, die leinwand 2 : 1133. | krim. oszm. *kätän* der flachs 2 : 1129; *keten bez* leinwand ZENK. 737, s valamennyi arab jövevényszó: ar. *kettän* flachs, lein ZENK. 737. Külömben a szókezdő *ka-* is világosan elárulja, hogy a csuv. *katan* vagy csak újabb jövevényszó lehet, vagy magashangú török alakoknak felel meg.

A Nyr. 10 : 345. lapján MUNKÁCSI a szláv *katanac* (vö. szerb *katanac* Reseda luteola VUK⁵ 275.) szóra is utalt, de a jelentésbeli nagy eltérés miatt ezt az egyeztetést sem fogadjhatjuk el.

10. Kócsag és gém. Bár furcsán hangzik, MUNKÁCSI szerint e két szó voltaképpen egy eredetű: mind a kettő a tör. *kögön* «kacsa» szó hajtása. Könnyebb utalás kedvéért ide iktatom azt a három czikkecskét, a melyben M. e szavak eredetét fejtegeti:

«A magy. *gém* . . . másai: votj. *ken*: *ken-duкта* fajdtyúk (. . . *dukta* id.), *kwenäm* gólya (. . .) | zürj. *kön*: *kön-tar* auerhahn (*tar* birkhuhn) | permi *kenzak* szarka . . . || kojb. kar. *kögön* enterich | jak. *kögön* id. | csuv. *kėwagal* ,kacsa' . . . , melynek átvételei: mord. *kawal* ,kánya', cser. *kuvulžo* nyír-fajd, votj. *kočo* szarka | altaji tatár *küğkenäk* túzok | csag. *kükeņ* bagoly . . .» (NyK. 21 : 120, s — néhány adat elhagyásával — Ethn. 4 : 295.).

Ez a magában véve is elég tarka sorozat még tarkábbá lesz a *kócsag* ide vonásával. MUNKÁCSI szerint ennek alaprészében:

«a *gém* példaképét alkotó török *kögön* «kacsa» szónak csuvas *kėwagal* ,kacsa' megfelelőjét ismerhetjük föl. A végzet

képzőjét tükrözik a cserem. *kuvolžo* 'nyírfajd'. votj. *kočo*, permi *kenžak*, továbbá mord. M. *kucka* 'reihér' szók is, a melyek a mord. *kaval* «kánya» szóval egyetemben mind a jelzett csuvas alaknak képzős és a nélkül való átvételei» (Ethn. 4 : 295.).

Vége az ÁKE. *gagó* cikkében ezt olvassuk :

«A keleti altájiság köréből ide tartozónak látszik: *tung. gage, gagz* schwan | tör. *kogu* | alt. *ku* id. . . . Vö. még ozm. azerb. *keklik*, csag. *kiklik* . . . | kojb. kar. *kögön* | jak. *köjön* enterich | csúv. *kəwagal* ente. — Igen jól illik a m. *gém* . . . hangalkatához a szkr. *khagama-*; de lehetséges az is, hogy benne a szkr. *kāṅka-* reihér . . . valamely ugor török révén került másával van dolgunk. Ez utóbbi szóval egyeznek ugyanis: alt. *künkenäk* tűzok | burj. *χογ*, mong. *khon* schwan | zürj. *kön*: *kön-tar* auerhahn . . . votj. *ken*: *ken-duкта* tetrao urogallus . . .» ÁKE. 285, KSz. 6 : 378.

Ha már most azt a természetes elvet tartjuk szem előtt, hogy csak azonos vagy nagyon közeli rokon állatok nevei alkothatnak etymologiai csoportot (MUNKÁCSI — úgy látszik — az ellenkezőről van meggyőződve, meg sem utközik azon, hogy a «kacsa» jelentésű csuvas szó a cseremiszbén «nyírfajd»-ot, a votjában «szarká»-t, a mordvinban meg «kányá»-t is, «gém»-et is jelent egyidejűleg), nem lesz nehéz az idézett cikkek csodálatosan összebonyolított szálait egy kissé szétfejtteni.

1. votj. *ken-duкта* auerhenne ~ *duкта* auerhahn Votj. Szót. 141, 402. vö. votj. *ken*, *keñ* [*<*csuv. *kin*, *kiñ* ~ köztör. *kilen*, *kälin*] «meny, menyecske, ifj. asszony», tehát *ken-d.* szószerint «nőstény-d.».

2. zürj. *kön-tar* auerhuhn; *tar* birkhuhn WIED. 118, 337. [*~* votj. *tar* Tetrao tatrix, a mely tehát nem jövevényszó, a mint MUNK. a *turi* daru cikkekre utalva sejteti Votj. Szót. 383.]

3. votj. *kočo*, *kočo* Corvus pica [*~* zürj. *kača* Corvus pica WIED. 95. | permi Kel. *káča* elster GEN. 11.]

4. zürj. *kenžak* Garrulus, häher [*vö.* zürj. *keña* Garrulus infaustus WIED. 97.]

5. kojb. *kögön* enterich KATAN. 125, CASTR. 97. ~ kkirg. *kögöl* id. RADL. 2 : 1232. ~ jak. *köjön* BÖHTL. 57. ~ csuvBuj. *kəwagal* | mkar. *kuaral* | olg. *kuagal* kacsá ASM. 367.

6. alt. *künkenek* Otis tarda VERB. 192. ~ tel. *küikänäk* id. RADL. 2 : 1418. ~ krim. *küigänäk* ein vogel RADL. 1419. ~ mong. *küikünek* un oiseau Kow. GOLST. 3 : 448. Hasonló madárnevek, de a felsoroltakkal eltérő jelentésük miatt nem azonosíthatók: sor. csag. *küikänäk* habicht, mäusegeier, *küigenek* adlerartiger jagdvoegel RADL. 2 : 1419, KÚN. 140. ~ bask. *köigänäk* муһь (птица) KATAR. 142. ~ kirg. *köiköntäi* raubvogel RADL. 2 : 1419.

7. ujj. *kuɣu* RADL. 2 : 898. | oszm. *koɣu* 2 : 516. | csag. *ku* grosser wasservogel, aus dessen federn polster bereitet wird KÚN. 137. | alt. tel. leb. sor. sag. küär. kirk. kaz. soj. kar. kojb. *kū* RADL. 2 : 883, CASTR. 98, KATAN. 126. ~ jak. *kuba* BÖHTL. 70. ~ mong. *ɣun* SCHM. 161. | burj. *ɣoŋ* CASTR. 125. ~ gold. *kūkū* | olča *kūk* GRUBE 29. | tungWil. *gagē* MAACK | Kond. *gagz* CZEK. 373. | Altung. *gāy* Sp. | *gaw* CASTR. 131. «schwan».

8. oszm. azerb. *keklik* | csag. *kiklik* rebhuhn BUDAG. 2 : 131. ~ tar. ujj. krim. *keklik* id. RADL. 2 : 1063.

A m. *gém*-mel egyeztetett szavak — ha néhány magában álló, vagy legalább előttem ismeretlen eredetű szót (pl. mordv. *kucka*, *kaval* stb.) nem számítok is — legalább is nyolcz különválasztható s különválasztandó etymologiai csoportba tartoznak, a melyeket egymással sem alaki, sem jelentésbeli egyezés nem köt össze. Hogy pedig *gém* vagy *kolcsag* szavunkat a felsorolt csoportok bármelyikével kapcsolatba hozzuk, az ellen nemcsak török jövevényszavaink hangtana, hanem a jelentéstannak legkezdetlegesebb szabályai is tiltakoznak.

12. **Seregély.** MUNKÁCSI (NyK. 21 : 125.) joggal veti el e szónak GYARMATHY-MIKLOSICH-féle származtatását, de az, a melyet helyette ajánl, nem jobb MIKLOSICHÉNÁL.

«Alkalmasabbnak tartom erre (t. i. a m. *seregély*-lyel való egyeztetésre) — írja i. h. — a tör. *şirçik* 'seregély' családjába tartozó következő alakokat: kojb. kar. *sirgei*, *sirhei* knákente (anas querquedula) || mong. *cörögü* id. | burj. *şirkē*, *şirköi*, *şirkui*, *curɣui* id. Hívebben megőrizték a m. *seregély* végső mássalhangzóját a következő mélyhangú változatok: kojb. *sorkiö* haselhuhn || tung. *corkelü* | burj. *corɣeru* id. Vö. még votj. *şala*, zürj. *şöla* id.» Vö. még Ethn. 6 : 452.

Ha megszokott eljárásunk szerint az össze nem tartozó alakokat szétválasztjuk, s melléjük iktatjuk a rendelkezésünkre álló szótárakból a MUNKÁCSITÓL föl nem említett rokon alakokat, a következő csoportokat kapjuk:

1. oszm. *şirçik* ZENK. 569, RADL. 3 : 2170. csag. oszm. *şirçik* BUDAG. 1 : 668. | krim. *şirçik* RADL. Sprachmat. d. Cod. Cuman. 66. | kún *segerçic* CCum. 130. | kirk. *sirşik* (MUNKÁCSINÁL NyK. 21 : 125. hibásan *şirşik*) BUDAG. 1 : 668. | kaz. *şirçik*, *şirçik*, *şirçik* BÁL. 101, 137. | csuvBuj. *şəŋcārızə* | kurm. *şəŋcārız* ASM. 14, 370. «seregély». — Van még oszm. *çorurçuk* *Sturnus vulgaris* RADL. 3 : 2015.

2. kaz. *çüräkei* VOSZKR. 361. | bask. *surägä* kis tarka kacsafaj KSz. 5 : 263. | alt. *çürägäi* BUDAG. 1 : 493. | tel. *çüräkäi*

kriechente RADL. 3 : 2194. | kojb. *sərgäi* Anas querquedula KATAN. 147. | karag. *sirhei* knäkente CASTR. 122. | kara-kirg. *cürök* Anas crecca KSz. 2 : 116. || mong. *cürükü noḡosun* Anas querquedula SCHM. 336. *shiraegoi* Anas strepera PALL. | burj. *širkē, šürkői, šurkai, cüryui* Anas querquedula CASTR. 139. | tungSp. *čürkuki* id. CASTR. 122.

3. kojb. *sorkilā* haselhuhn, rebhuhn KATAN. 149. | salb. *šorklō* id. CASTR. 123. || burj. *corzerū* id. CASTR. 164. | tungMan. *corkelū* | Ur. *cotkiru* id. CASTR. 92.

4. zürj. *šöla* haselhuhn | votj. *šala* id. | osztjK. *šütäi, oI. šerdäi* id. | vog. *šula* id. vö. PAASONEN S-laute 101. Megvan ez az összeállítás (a vog. adat kivételével), több ide nem tartozó madárnévvel összekeverve ÁKE. 185. lapon is, a *czakó* (!) ronkai között. Ugyancsak PAASONEN utalt arra, hogy egyező madárnevek (oszm. kún *čil* | kirg. *šöl* | bask. *sel* | alt. *selej* «haselhuhn, rebhuhn») vannak a törökségben is. Vö. még ÁKE. 207. l. a *csüllő* czikkben.

5. A NyK. 18 : 93. lapján a tör. *şirçik*-kel egy sorban egy rejtélyes alt. *tärçik* «seregély» is szerepel, a melyet semmiféle forrásban nem talállok. Talán csak sajtóhiba e helyett *pärçik* «seregély» VERB. 237. Vö. mat. (*kara*) *marçik* | abak. (*kara*) *barçik* | kond. (*kara*) *bakçir, k. bakçil* VERB. 128. RADL. 2 : 135.

Végeredmény: a m. *seregély* a felhozott madárnevek egyikével sem vethető össze. A melyik hasonlít hozzá hangalak tekintetében, annak a jelentése más, a melyik pedig ugyanazt jelenti, annak a hangalakja más. GOMBOCZ ZOLTÁN.

13. Bécs. — 1. *bécs* [Moldva, MTsz.]: cella vinaria, weinkeller < oláh *bé'cüü* (keller, kellergewölbe, jeder unterirdische gemauerte raum TIKTIN Rum. d. Wb., caveau, cellier, sous-sol DAMÉ). Az oláh szó eredete ismeretlen; СИНАС II. 547. a «Bécs: Wien»-t jelentő oláh *Bé'cüü* helynévvel egynek veszi, s ezt írja: «pour l'acception de caveau cfr. Pesta = Pesh, du vsl. *pešty* specus, fornax.» A magyarázat azért helytelen, mert *Bécs* város neve nem ered egy «specus, fornax» jelentésű *bécs* névszóból. (Vö. SZINNYEI, Nyr. 22 : 168.)

2. *bécs* [legrégibb adat 1510-ből, vö. OklSz., utolsó adat 1636-ból, vö. NySz.]: obolus, heller (értékére vö. Nyr. 18 : 100.); közmondás: «magyarnak csécs, németnek *bécs*», értelme: magyarnak jut az alja, németnek a java; később a *bécs* szó elavultával a közmondás ez lett: «magyarnak Pécs, németnek *Bécs*» (vö. NAGYSZIGETHI K., Nyr. 18 : 97—100, SZILY K. Adalékok 350—355.) < csa-horv. *béc* (plur. *běci*, Nem. I. 377.), *běc* (horv. Ak. szót.;

legrégibb adatok a XV. század első feléből, vö. ŠURMIN Acta croat. 135, 215, 216, 314.), kaj-horv. *bèc* (obolus JAMBR., BELLOSZT.), szlov. *běc* (eine kleine münze, PLETERSNIK, MIKL. Etwb.) < ol. *bezzo* (moneta di rame ch'era la metà del valore d' un soldo veneto, equivalente a sei danari, *Bezzi* dicesi per danari in generale, BOERIO), szlávból isztriai oláh *beč* MIKL. EtWb. Az ol. szó a ném. *batzen* (*betz*, *petz*: *bär*) szóból, s eredetileg berni pénznemet jelent, a melyen Bern czímere, a medveoc volt ábrázolva, vö. DIEZ 357, KÖRTING. (Vö. SIMONYI, NyK. 23: 128; máskép, de nem helyesen SZILY, Adalékok 354, Nyr. 18: 100.)

3. *Bécs*. Néhány magyar község egy-egy részét *Bécs*-nek hívják. Így *Bécs* a neve Aszaló abaujmegeyi mezőváros alvégének, valamint Tamási tolnamegeyi község nyugati részének. Czigány-*Bécs*-nek hívják Makó egyik külvárosát. Török-Szent-Miklós mellett a szállóskertek egyik dűlőjének *Bécs* a neve. Ez adatok alapján KIRÁLY PÁL azt állítja (Ethnographia III. 91—93.), hogy a magyar nyelvben volt egy köznévi használatú *bécs* névszó, a mely olyan helyet jelentett, «mely valamely terület határvonalától oldalt, félre, széltől esett, de úgy, hogy a főterülethez tartozott, mint annak mellékes járuléka, vagy alárendelt pót-léka». Ezzel a szóval magyarázza *Bécs* (Wien) nevét is, s a XVI—XVII. századi *Bécsország* (Ausztria) kitételre támaszkodva, azt mondja, hogy magyar részről onnan kaphatta a *Bécs* nevét, mert Ausztriát a régi Magyarország olyan tartozékának vették, mely az ország határán kívül esett ugyan, de szorosan a magyar korona alá tartozott pl. Mátyás idejében. KIRÁLY fejtegetéseit SZINNYEI MTsz.-ában így adja vissza: «*bécs*: helység külső v. szélső része, külváros.»

Kétségtelen dolog, hogy hazánkban *Bécs* nemcsak mint egy-egy helység része, hanem mint önálló falu-, helység-elnevezés is előfordul (Pestmegyében volt egy *Uj-Bécs* CSÁNKI I. 25, Zalamegyében van *Kis-Bécs* CSÁNKI III. 33; a szatmármegyei Szamos-*Bécs*, Tisza-*Bécs* KRESZN. helyesen *Becs*, vö. CSÁNKI I. 471, s nem tartozik ide); a földrajzi elnevezéseken kívül azonban semmivel sem tudjuk igazolni, hogy a magyar nyelvben lett volna egy *bécs* (külváros) köznyelvi használatú köznévi. KIRÁLY fejtegetéseire egy analógiával felelünk: Több magyar helységnek egy-egy részét *Tabán*-nak hívják. Így *Tabán* nevű városrész volt vagy ma is van a következő helyeken: Ada, Budapest, Bátorkeszi, Csongrád, Esztergom, Halas, Nógrád-Berczel, Szeged, Székesfehérvár (vö. Nyr. 29: 423, 519, 576, 30: 338.). Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a magyarban volt valaha egy *tabán* köznévi.

Ez analógiával támogatom abbéli meggyőződésemet, hogy a magyar nyelvben «külváros» jelentésű *bécs* köznévi sohasem volt. Éppúgy mint a *Tabán*, *Bécs* is idegen eredetű földrajzi elnevezés.

Azt hiszem azonban, hogy a mi *Bécs* földrajzi neveink eredetre nézve egyik a Wien-t jelentő *Bécs* névvel. A két földrajzi elnevezés egybekapcsolására felhozom, hogy vannak helysegeink, a hol a külvárost *Krakkó*, *Krakó*-nak hívják. Így pl. Szarvason a cigányvárosrésznek *Krakó* a neve. Ugyanígy Váczott a felső, cigányvárost *Krakó*-nak nevezik. Szerintem is *Bécs*: Wien és a mi *Bécs* neveink egy eredetűek. S az a nyelv, a melyből ezt a nevet vettük, a török lesz. *Bécs*: Wien elnevezésre következő adataim vannak:

Bécs [*bech*, Gyöngyösi-kódex 4. Nyelvemléktár 2: 242 | *Becz* — Vienna SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclat. 1590 és valamennyi kiadás || *bech orzag* — Austria PESTHY G. Nomencl. 1536 s így állandóan a XVI—XVII. s részben a XVIII. században is] Wien, Vienna; ~ vö. szerb-horv. *Běč* (DANIÓÓ, Rječ., VUK, horv. akad. szót., IV. BR.); kaj-horv. *Bèc* (BELLOSZT., JAMBR.), csa-horv. *Béc* (NEMAN. I. 377.), bolg. *Beč* (CANKOFF 37.), oláh *Be'cŭ* (TIKTIN, DAMÉ, CIHAC II. 547, Nyr. 19: 408.), oszmani *Bédž*, *Bèc* (MIKL. Denkschr. 24: 259.). Hogy ki az átadó, átvevő, nehéz eldönteni. A szó eredete sincs tisztázva. HUNFALVY P. szerint ismeretlen (Egyet. Phil. Közl. IV. 593.), talán avar eredetű (Ethnographia folyóirat I. 4.). KUUN GÉZA gr. (s utána Ethnographia I. 163.) a Codex Cumanicus *beči el* = huffe hauz (229. lap; nb. *el* = regio Cod. Cum. 89., cfr. *äl*: *gemeinde*, *gebiet* RADL. I. 803, 804.) szavával veti egybe s a 300. lapon «*urbs munita, castellum*»-mal fordítja. Magyarázataiban hivatkozik a csag. *bičîn* «*citadelle, porte*» szóra.

Az én nézetem az, hogy a kúnban, bessenyőben és talán az avarban volt egy *beč* köznévi, s ez van meg a hazai és az ausztriai *Bécs* elnevezésekben. Ezt azonban részletesebben nem tudom bizonyítani.

MELICH JÁNOS.